

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Bilge Mimar Turgut Cansever'in Perspektifinden Türkiye'de "Yatay Mimari" Meselesi

The Issue of "Horizontal Architecture" in Turkey from the Perspective of Turgut Cansever, the Wise Architect

Doğan BIÇKI¹ , Merve KIRKAN²

¹Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Muğla, Türkiye

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Bölümü, Muğla, Türkiye

ORCID: D.B. 0000-0002-1503-4575;
M.K. 0000-0001-6609-7245

Corresponding author:

Doğan BIÇKI,
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Muğla, Türkiye
E-mail: doganbicki@posta.mu.edu.tr

Submitted: 23.09.2021

Revision Requested: 24.01.2022

Last Revision Received: 29.01.2022

Accepted: 29.01.2022

Published Online: 11.05.2022

Citation: Bicki, D., & Kirkan, M. (2022). Bilge mimar Turgut Cansever'in perspektifinden Türkiye'de "yatay mimari" meselesi. *Journal of Economy Culture and Society*, 65, x-x.
<https://doi.org/10.26650/JECS2021-999792>

Öz

Yatay mimari söylemi, çok katlı yapıların İstanbul'un tarihi silüetine zarar verdiği yönündeki tartışmaların ardından, hükümetin şehircilik politikasının önemli bir unsuru olarak takdim edilmiştir. Şehirlerin görünümüne yapacağı katkılarının yanı sıra, yatay mimarinin mahalle kültürünü yeniden inşa ederek komşuluk ilişkilerini güçlendireceği, doğal afetlerden sonra oluşacak yapı hasarlarını azaltacağı ileri sürülmüştür. Bu düşünceler eşliğinde yatay mimari anlayışının mevzuata yansması 2017 yılında yürürlüğe giren *Planlı Alanlar İmar Yönetmeliği* ile olmuştur. Yatay mimari söylemi, kat yüksekliklerini sınırlandıran düzenlemelerin yanı sıra 11. Kalkınma Planına ve seçim manifestolarına da yansımıştır. Ancak yatay mimari adına yapıldığı söylenen yasal düzenlemelerin ve projelerin yerindeliği yeni bir tartışma alanı ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmada, hükümetin yatay mimari söylem ve uygulamaları, bu anlayışın öncüsü olan mimar Turgut Cansever'in perspektifinden analiz edilmiştir. Cansever'in ufki kat mülkiyeti, ondan mülhem olarak izleyicisi H. İbrahim Düzenli'nin ufki(yatay) şehircilik olarak isimlendirdiği anlayış, 1-2 katlı müstakil bahçeli konutlardan oluşan, Osmanlı kent sisteminden ilham alan ve bugünün yapılaşma sisteminden tamamen farklı bir şehirleşme anlayışını yansıtmaktadır. Bu bağlamda, ülkemizde yatay mimari söylemi sonrasında yapılan uygulamalara bakıldığında, eskisine göre önemli bir kazanımın elde edildiğini söylemek mümkün değildir. Sonuç itibarıyla, hükümetin yatay mimari söyleminde dile getirilen hedefler ile mevcut yapılaşma pratiklerinin birbirleriyle uyumlu olmadığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: "Yatay mimari" söylemi, mahalle kültürü, Turgut Cansever

ABSTRACT

After debates about whether or not multistory buildings damaged the historical silhouette of İstanbul, the horizontal architectural discourse was established as an important element of the government's urban policy. It has been argued that horizontal architecture will strengthen neighborly relations by rebuilding neighborhood culture and reducing

building damage after natural disasters, in addition to contributing to the appearance of cities. Based on these considerations, the Planned Areas Zoning Regulation, which came into effect in 2017, reflects the horizontal architecture discourse in the legislation. The Eleventh Development Plan, election manifestos, and regulations limiting floor heights all reflect the horizontal architecture discourse. However, the applicability of horizontal architecture as well as the pertinence of regulations and projects purportedly created for horizontal architecture have sparked a new debate topic. In this paper, the horizontal architectural discourse and practices of the government are analyzed from the perspective of architect Turgut Cansever, a pioneer of horizontal architecture. Cansever's "horizon condominium," which was called horizon (horizontal) urbanism by his follower H. Ibrahim Düzenli, reflects a completely different type of urbanization from today's construction system, which consists of 1–2 story detached houses with gardens and was inspired by the Ottoman city system. In this context, it is impossible to state that the applications made after the horizontal architectural discourse in our country have resulted in a significant improvement compared to the past. Thus, it is evident that the objectives of the horizontal architectural discourse and the existing construction practices are incompatible.

Keywords: The discourse of "horizontal architecture," neighborhood culture, Turgut Cansever

EXTENDED ABSTRACT

Although the concept of horizontal architecture recently became a topic of discussion in Turkey, discussions about how cities should be built date back much further. The question, "How should an ideal city be?" has prompted nineteenth- and twentieth-century urban designers to consider vertical and horizontal constructions. For example, Le Corbusier, a pioneer of the modern architectural movement who prefers high buildings in city plans, promotes vertical construction because it saves land and allows for more green areas in the city. Unlike Le Corbusier, Ebenezer Howard, Frank L. Wright, and Catherine Bauer advocate for horizontal construction because it is a more integrated and humane type of settlement that combines the advantages of both the countryside and the city.

Those who advocate for both vertical structuring and horizontal structuring have arguments that support their claims. Arguments that support horizontal structuring are as follows: (1) it improves people's exposure to nature, (2) it creates a more peaceful environment, (3) it improves neighborhood relations, (4) it reduces the risk of geological disaster, (5) it is specific to the individual and can be designed according to their needs, (6) it preserves the historical texture, (7) it creates a private space, and (8) it provides light to the house.

The arguments that find horizontal structuring disadvantageous are as follows: (1) large areas are required for the implementation of the horizontal architecture, and it is difficult to meet this demand in cities with high populations; (2) land, construction, and labor costs required for horizontal architecture are high; (3) losses occur in agricultural areas and other green areas when houses are spread over a large area of the city with horizontal architecture; and (4) since horizontal architecture allows the city to spread out across a wide area, the distance between urban areas expands.

Turgut Cansever, the wise architect, is the intellectual pioneer of the horizontal architecture idea in Turkey. According to him, horizontal architecture is a type of detached house with 1–2 floors, and each family lives in their own house close to the ground. Cansever argued that structures should expand horizontally rather than vertically. He proposes that houses with gardens should be built, preferably with one, two, or three floors. He suggested that horizontal settlement would increase neighborly relations and strengthen assistance and solidarity networks. Although Cansever views horizontal architecture as a detached structure with one, two, or three floors for family-specific use, the government that promoted the horizontal architectural discourse describes horizontal architecture as residences limited to 4–5 floors, which does not reveal a different perspective from the existing apartment-type housing.

Therefore, although Cansever's horizontal architecture goals align with the government's discourse expectations (such as creating a neighborhood culture), the horizontal architectural form that emerges from power practices is considerably beyond what Cansever proposes.

One of the biggest events that sparked horizontal architecture debates in Turkey is the 16/9 skyscrapers that were built in Istanbul in 2011. These skyscrapers, which are three in total, have been heavily criticized by both the opposition and the ruling party for distorting the historical silhouette of Istanbul. Following these criticisms, President Erdoğan delivered a self-criticism, stating that high-rise construction had betrayed Istanbul and that he was also responsible for this situation. Later, government spokespersons claimed that the houses would be built with a horizontal architectural approach, with no more than 4–5 stories. This discourse has also been supported by some legislation. However, it is evident that the new legislation does not affect the existing multistory buildings and impose a ban on the new skyscrapers and that the projects carried out by TOKİ, which are claimed to be built with a horizontal architectural approach, do not reflect a horizontal structuring in terms of the number of floors and household density.

Based on these findings, the following assumptions (or arguments) are asserted in this study: the current legal arrangements are insufficient for the formation of a horizontal city, the current state of legislation increases construction areas and leaves less green space (such as playgrounds and arbors) for residents, horizontal construction has no content that supports the claim of creating a neighborhood culture, and legal regulations limiting floor heights force large cities in need of housing to expand toward the periphery of the city

1. Giriş

Ülkemizde, birer kültürel miras niteliğinde olan şehirlerimizin yeterince korunamadığı yaygın olarak kabul gören kadim bir söylemdir. Gerçekten de İstanbul başta olmak üzere, pek çok şehrimizin çehresi hafızalarda yer etmiş biçimlerinden hayli uzaklaşmıştır. 2002 yılından bu yana iktidarda olan AK Parti yönetimi, şehirlerimizde gözlenen bu menfi değişimin kaydedildiğini ve bunu bertaraf etmek amacıyla bir politika değişikliğine gidildiğini ilan etmiştir. Bu yeni şehirleşme politikası ise yatay mimari olarak adlandırılmıştır. Yatay mimari kavramlaştırması, Turgut Cansever'in aynı minvalde kullandığı yatay şehircilik anlayışını anımsatmasına karşın, içerik açısından farklı bir uygulamayı ortaya çıkarmıştır. Bilge mimar Turgut Cansever'in bakış açısından, konutun 1-2 katlı müstakil ev şeklinde olması ve her ailenin kendine ait bir konutta, yere yakın bir biçimde yaşamını sürdürmesi olan yatay(ufki) şehircilik anlayışı, sadece bir konut projesi olarak değil; aynı zamanda bir yaşam biçiminin de doğal uzantısı olarak tasavvur edilmiştir. Bu bağlamda çalışmanın temel sorusunu, hükümetin takdim ettiği ve uygulamaya yöneldiği "yatay mimari"nin, Cansever'in yatay şehirleşme önerisiyle örtüşüp örtüşmediği ve yatay mimari söylemi sonrasında gerçekleştirilen projelerin ifade edilen yararları sağlayıp sağlamayacağıdır. Bu amaçla çalışmada, yatay ve dikey mimarinin literatürde ve özel olarak Cansever'in bakış açısıyla nasıl ele alındığı; yatay ve dikey yapılaşmanın lehinde ve karşısında yer alan argümanların neler olduğu; iktidarın yatay mimari söyleminin yazılı ve görsel basına nasıl yansıdığı; yatay mimarinin uygulanması için kent mevzuatında ne tür düzenlemelere gidildiği; kamuoyuna deklare edilen ve yasal düzenlemelerle pekiştirilen yatay mimari söylemi ile hayata geçirilen projelerin/uygulamaların ne denli örtüştüğü sorularına yanıt aranmaktadır.

2. Yatay-Dikey Mimari Söyleminin Kavramsal Çerçevesi:

Gündelik siyasetin diliyle formüle edilen bu kavramların benimsenmiş ve belirlenmiş bir sözlük anlamı olmamakla birlikte; *dikey mimari*, kat sayısı ve yüksekliği fark etmeksizin, bir binanın içerisinde birden fazla mülkiyet barındırması (Akin, 2017); *yatay mimari*, ise bir parselde yalnızca bir ailenin yaşaması, şehir inşasında enine gelişen yapılara yer verilmesi, bir-iki katlı bahçeli evlerden oluşan bir şehir kurgusu biçiminde tarif edilebilir (Düzenli, 2016, s. 13). Kavramların bu bağlamda anlaşılmadığı bir ortamda, "şehirler yatay mı yoksa dikey mi olsun?" tartışması, üzerinde uzlaşma sağlanmamış, muğlak ve bu nedenle faydasız bir tartışmaya dönüşecektir. Çalışmada, iktidar sözcülerinin tercih ettikleri "yatay mimari" isimlendirmesi, bir kavramsal yerindelik tartışmasına girilmeksizin yatay yapılaşma, yatay şehirleşme, yatay büyüme kavramları ile aynı anlamda kullanılmıştır.

Yatay mimari her ne kadar ülkemizde son yıllarda popülerleşen bir kavram olsa da şehirlerin yapılaşma biçimi olarak tartışılması daha eskiye dayanmaktadır. 19. ve 20. yüzyıl şehir tasarımcıları, artan nüfusla birlikte düzensiz bir hal alan şehirlerden ve şehirlerin sağlıklı koşullarından kurtulmak için "ideal bir şehir nasıl olmalıdır?" sorusuna yanıt aramışlardır. Bu arayış, pek çok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Tartışılan konulardan biri, şehirlerin dikey mi yoksa yatay mı yapılaşması gerektiğidir.

2.1. Klasiklerin Yatay-Dikey Meselesine Bakışı: Corbusier, Howard, Wright ve Bauer

Modern mimarlık akımının önde gelen isimlerinden olan Le Corbusier, dünyanın pek çok yerinde uygulamaya konmuş projelerinde yüksek binalar kullanmıştır. Şehirlerin yeterince yoğun olmadığını düşünen Le Corbusier, eski yapıların yerine parkların ve otoyolların arasında geometrik olarak düzenlenmiş cam ve çelikten yapılmış gökdelenlerin yükselmesi gerektiğini

savunmuştur (Corbusier, 1999, s. 86). Le Corbusier için dikey büyüme, araziden tasarruf etme imkânı verdiği, metre kareye düşen insan sayısını sağlıklı bir şekilde artırdığı, ev ve iş arasında zaman tasarrufu sağladığı ve yeşil alanlara daha fazla imkân tanıdığı için avantajlıdır.

Le Corbusier'den farklı olarak, Howard, Wright ve Bauer ise yatay yapılaşma taraftarlarıdır. 19. yüzyıl şehir plancılarından Ebenezer Howard, “Yarının Bahçe Şehirleri”ni iki katlı konutlardan oluşan ve geniş yollarla birbirine bağlanan bahçe şehirler biçiminde tasarlayarak, bir anlamda yatay büyümeyi desteklemiştir (Howard, 2019). “Bahçe Şehir” ütopyasıyla şehrin avantajlarının kırım avantajları ile birleştirilmesi hedeflenmiştir. Böylece nasıl ki kırdan şehre göç yasal bir baskı olmadan gerçekleşiyse, çok katlı, plansız, sağlıksız, kirli şehirlerden kaçış da yine baskıcı bir güce dayanmadan kendiliğinden gerçekleşebilecektir (Fishman, 2016, s. 42).

Organik mimarlığın öncülerinden Frank L. Wright ise yüksek yapılara ekseriyetle karşı çıkmış ve insanları aynı kaba koymanın yanlışlığından bahsetmiştir. Wright, her bireyin gereksinimlerinin, beğeni standartlarının ve sorunlarının farklı olmasından dolayı konut tasarımlarının da bireylere özgü olması gerektiğini savunmuştur. Dolayısıyla Wright'ın ideal şehir fikrinin özünü yatayda kurgulanan müstakil evler oluşturmaktadır. Wright'a göre konutlar, toprak ile uyumlu ve kişiye özel planlanmış mekanlar sunmalıdır. Buradan yola çıkarak Wright, herkesin dört dümden az olmamak şartıyla kullanabileceği arazisinin olduğu, insanların yarı zamanlı olarak çiftliklerde çalıştığı bir şehir planı tasarlamıştır (Fishman, 2016, s. 18).

Wright'ın bu önerisini, yatay(ufki) mimari fikrinin Türkiye'deki öncüsü sayılabilecek Cansever de desteklemiş ve hatta 50'li yıllarda Alanya'nın tam da Wright'ın idealize ettiği şehir olduğunu ancak Menderes'i yanlış yönlendiren bürokratların, Demokrat Parti'ye vahim bir hata yaptırdığını ve yerel halkın itirazlarına kulak tıkayarak zoraki bir otoyol projesini hayata geçirdiklerini ifade etmiştir. Oysa ki aynı tarihlerde Amerika'da Boston Vakası ismiyle tarihe geçen bir projede, yerel halkın itirazları doğrultusunda uygulamadan vazgeçilerek demokratik bir tavır sergilenmiştir (Cansever, 2010, s. 125). Cansever'in şehirleşme felsefesine bakıldığında, “halka rağmen halk için” yaklaşımından ziyade halkın kendi irfanıyla organik biçimde kendisi için yapıp etmesi söz konusudur. Devletin vazifesi en üstün standartları belirlemek ve bunların uygulanması için gereken denetimi sağlamaktır.

Aktivist bir mimar olarak tanınan ve sık sık Le Corbuseir'in yaklaşımını eleştiren Catherine Bauer ise, yapım maliyetinin fazla, kişi mahremiyetinin az olması, gölgelerinden kaynaklı ölü cepheler yaratması ve güneş ışığını geçirememesi gibi nedenlerle yüksek katlı yapılara karşı çıkmıştır (Atay, 2017). Bauer'e göre, bir konut, her birey için bir bahçeye ve kişisel gereksinimler için yeterli bir alana sahip olmalıdır. Bauer'in temel önceliklerinden biri, bireye özel tasarlanmış konut sunmaktır. Bauer, yapıların yatay olarak büyümesi gerektiğini zira yüksek yapı konutların yüksek nüfuslu mahalleler oluşturduğunu ve mahremiyeti tamamen öldürdüğünü ileri sürmüştür. Bauer (2020)'e göre ideal ev, haneye özel bahçesi olan küçük evdir ve bunun dışındakiler talihsizlikten başka bir şey değildir.

Bauer'in dile getirdiği bu görüşler, Cansever'in Osmanlı-İslam mimari/mahallesi için söz konusu ettiği hususların hemen hemen ikizi gibidir. Bu çalışmada Cansever'in yatay, kendi tercih ettiği jargonla, “ufki” mimari anlayışının, yatay şehirleşme esprisini bir ideal tip olarak karşıladığı varsayılmaktadır. Buna karşın, salt kat yüksekliklerini sınırlandıran ancak bina yapımı için arsanın daha büyük bir kısmının kullanılmasına izin veren bir yaklaşımın “yatay mimari” lehine ifade edilen kazanımları sağlamayacağı ileri sürülmektedir.

2.2 Bilge Mimar Turgut Cansever'de "Yatay Mimari" Meselesi: Ufki Yerleşme

Türkiye'de yatay mimari düşüncesinin öncü muhafazakâr ideoloğu olan Turgut Cansever, "yatay mimari" ve/veya "yatay yapılaşma" kavramlarını kullanmamış; bunların yerine "ufki kat mülkiyeti" ya da "yatay kat mülkiyeti" kavramlarını kullanmış; yapıların dikeyde yükselmesi yerine yatayda genişlemesi gerektiğini; varlığın dinamik bir süreç olduğunu ve betonarme, çok katlı, uzun yıllar ayakta kalan kalıcı yapıların bu dinamik sürece ket vurduğunu ileri sürmüştür. Kalıcı yapıların ortaya çıkardığı çelişki ve engelleri ortadan kaldırmak adına Cansever'in önerisi ise bir-iki veya nadiren üç katlı, bahçeli, avlulu, ahşap-taş gibi doğal-yerel malzemelerin kullanılabilmesi, ihtiyaca göre kolaylıkla eklenti alabilen evler inşa etmektir. Yapıları şehri yücelten bir "ziynet" olarak gören Cansever (2014, s. 165), bu çözümü ve düşünce tarzını "ufki yoğun yerleşme" olarak adlandırmıştır. Bu şehir kurgusu insanlara yaşanabilir, sürdürülebilir, eklenilebilir, esnek, dinamik, katılımcı, ekolojik ve ekonomik yaşam çevreleri vadetmektedir (Düzenli, 2016, s. 13).

Ufki yerleşmenin aslında bir "yaşam tarzı" ve "dünya görüşü" ile ilişkili olduğunu vurgulayan Cansever (2016, s. 183–184), yalnızca böyle bir yerleşme ile çevrenin ve mimari değerlerin fark edilebileceğini, insanların bilinçlenebileceğini, insanın "şaşkın bir seyirci" durumundan kurtulabileceğini düşünmüştür.

Cansever (2014, s. 88,155)'e göre, otuz katlı bir bina yapıp içine bir aileyi yerleştirmek, o aileye nerede oturacağını emretmek, insanın çevreyi idrak etme ve değerlendirme hakkını gasp etmektir. İnsanları yüksek binalara mahkûm etmek hem insanların toplumsal ilişkilerini koparmakta hem de tabiatla ilişkisini sona erdirmektedir. Komşular ile ilişkiler, yüksek katlı apartmanlarda teknokratların tayin ettiği son derece yüzeysel, sığ, iptidai ve yalnızca yan yana gelme münasebetinden ibaret bir hal almaktadır. Ayrıca Cansever yüksek betonlar arasında yaşamaya mahkûm edilen çocukların tabiatla ilişkilerinin koptuğunu, yaşlıların ise güzellikleri tadarak yaşamlarını tamamlama fırsatını kaybettiklerini ifade etmiştir (Ayvazoğlu, 2019, s. 94). Dolayısıyla ufki yerleşimin komşuluk ilişkilerini artıracığı, yardımlaşma ve dayanışma ağlarını güçlendireceği, insanları dev betonlar arasında hiçleşmekten kurtaracağı düşünülmüştür.

Cansever, zorunluluktan kaynaklanan bir çözüm olarak bile yüksek katlı bina fikrine sıcak bakmamıştır. Örneğin, kentlerin araziye çok fazla kapladığını, bunun önüne geçmek için yapıların dikeyde büyümesi gerektiğini savunan İtalyan mimar Paolo Soleri'nin hızla artan nüfusun ortaya çıkardığı problemlere çözüm olarak geliştirdiği "tutumlu kent" projesini ve 100 kata varan dikey yerleşimler tasarlamasını şiddetle eleştirmiştir. Cansever için "tutumlu kent" yapılacak diye insanları üst üste istiflemek, insanı teknolojiye kurban etmektir (Ayvazoğlu, 2019, s. 94). Ayrıca şehirlerin sadece tutumlu olması yeterli değildir; bunun yanı sıra "güzel" olmaları ve içerisinde yaşayacak kişilerin görüşlerini de yansıtmaları gerekmektedir. Ancak yüksek katlı apartmanların, içinde yaşayanlarca değiştirilmek istense dahi değişebilecek bir tarafı yoktur. Buralarda yaşayanlar, sadece evlerindeki mobilyaları değiştirebilirler ve bunun farkında bile değildir (Cansever, 2014, s. 133).

Cansever'e göre, ufki yoğun şehirler yapılmış olsa, dikey yapılarındaki tehlikeli asansörlerin kirli havası solunmayacak; asansörleri çalıştırmak için gereken enerjiden tasarruf edilecek ve insanlar işyerlerine yürüyerek gidebildiği için şehir egzoz dumanlarıyla kirlenmemiş olacağından sağlık harcamaları azalacaktır (Ayvazoğlu, 2019, s. 95). Bu sebeple Cansever için dikey yapılaşma, insanları sağlıklarını korumak adına hastanelere ve spor salonlarına gitmeye zorunlu kılan, hayatın güzelliklerini yaşamak için harcanması gereken zamanı çalan ve hayatı pahalılaştıran bir olgudur. Böyle bir olgu ile inşa edilen şehirler için "tutumlu" demek yersiz olur. Cansever için tutumlu şehir, içerisinde bulunan her şeyiyle kişilerin sosyal yaşamı için gerekli olan tüm

imkanları bünyesinde barındıran; katılımcı, sürdürülebilir ve adil bir şehirdir. Buna göre, Cansever'in şehir tahayyülünde, binaların alçak veya yüksek olması tek başına bir hedef değildir; Osmanlı mahallesine benzer biçimde, kişilerin ihtiyaçlarını kendi muhiti içerisinde karşılamasını en uygun çözüm olarak görmüştür.

Diğer yandan, Cansever'in konut konusuna yaklaşımı birey temelli olmayıp aile temellidir. Bu nedenle kendisi, bireyselleşmiş-modern bir yaşamı hatırlatan konut terimi yerine kolektif yaşamı ifade eden ev terimini kullanmayı yeğlemiştir. Cansever'in ev idraki piyasa dışı, çevreyle bütünlük, aile mahremiyetini gözetken, yeni ihtiyaçlara esnekçe cevap üretebilen insani bir yaklaşımı sergilemektedir. Kolaylıkla anlaşılacağı gibi, Cansever'in ailenin ihtiyaç ve önceliklerine göre şekillenen ev tasavvuru, yatay yapılaşmaya koşulsuz ve soyut biçimde değil; belirli bir bağlam içinde destek vermektedir. Şöyle ki; az katlı bile olsa birden fazla aileyi/kat malikini barındıran, yeterince yeşil alan/bahçe kullanımına sahip olmayan; konutu tasarruf edenlerin bir binayı paylaşma zorunluluğu nedeniyle özgür olamadıkları bir ev Cansever açısından makbul değildir. Buna göre, Cansever'in "ufki yapılaşma" kavramının bize sağladığı ufuk, önemli bir soruyu ortaya çıkarmaktadır: Yatay yapılaşma ile deprem güvenliği, şehrin tarihi yapılarının gölgede bırakılmaması gibi düşük kat yükseklikleriyle elde edilecek birtakım yararlar bizim için yeterli midir? Yoksa Cansever'in istediği gibi, mahallenin kıymetli bir ferdi olacak, aileye özgü, esnek, müstakil, mahrem bir yuva işlevi görecek haneler ve bunlardan teşekkül eden asude yerleşimler midir istenen? Yazının ilerleyen kısımlarında ülkemizdeki "yatay yapılaşma" söylemiyle, yatay yapılaşma uygulamalarının bu sorulara ne ölçüde cevap ürettiği tartışılmaktadır.

3. Yatay ve Dikey Yapılaşmanın Lehinde ve Karşısında Yer Alan Argümanlar

3.1. Yatay Yapılaşmayı Destekleyen Argümanlar ve Bunlara Yönelik Eleştiriler

Yatay yapılaşmayı destekleyen konuları kısaca, toprakla teması arttırma, huzurlu bir ortam sağlama, komşuluk ilişkilerini arttırma, deprem riskini azaltma, birey ve ihtiyaç odaklılık, tarihi silüeti koruma, mahremiyet ve iyi ışık alabilme olarak sıralayabiliriz.

3.1.1. Toprakla Teması Arttırması

Yatay yapılaşma lehine ileri sürülebilecek argümanlardan birisi, *yatay yapılaşmanın toprakla teması arttırdığı, balkon kültürünün yerini bahçe uğraşlarının aldığıdır* (Ayvazoğlu, 2019, s. 98; Cansever, 2014). Evin yeterli arazi büyüklüğüne sahip olması ve yeterli kentsel/kamusal hizmete erişimin olması durumunda bunun çok önemli bir avantaj olduğu kesindir. Hatta başta Amerika olmak üzere pek çok banliyö yerleşiminin ortaya çıkması ve ilerleyen süreçte rağbet görmesindeki temel motivasyon da kır benzeri bir yaşam biçiminin sağlayacağı güzelliklerdir. Ancak pek çok gelişmekte olan ülkede gözlemlendiği gibi, standart betonarmelerden oluşan derme çatma, küçücük bahçeleri olan ve bazen temiz olur düşüncesiyle o küçücük bahçelerin bile betonlandığı örneklerde, yapı tek katlı bile olsa toprakla temasın arttığından veya bahçe kültürünün oluştuktan bahsetme imkânı yoktur. Dolayısıyla, az katlı müstakil bir ev metre cinsinden kullanıcıları toprağa yakınlaştırsa bile, kaliteli bir bahçe/çevre/peyzaj kullanımını garanti etmemektedir.

3.1.2. Daha Huzurlu Bir Ortam Sunması

Çok yüksek katlı binaların insanlarda izole edilmişlik ve yalnızlık hissi yaratmalarına karşın yatay mimari ile kişiler doğa ile iç içe olma imkânı bulduğu için nispeten daha huzurlu bir ortamda yaşayabilirler (Ökten, 2019, s. 154). Dikey mimari ile kullanıcıların izolasyonu arasında bir ilişki kuran bu görüş, bir tersine okumayla yatay mimarinin kendiliğinden insanları izole olmak-

tan kurtaracağı varsayımına dayanmaktadır. Hâlbuki; çok katlı yüksek binaların modern insanın izolasyonunun baş aktörlerinden biri olup olmadığı tartışılabilir. Acaba kişiler topraktan uzaklaş-tıkları için mi, yoksa modern yaşam biçiminin insanları birbirine karşı kayıtsız kılan, mesafeli, bireyci, hesaplamacı, egoist ve şimdilerde hedonist karakteri dolayısıyla mı izole olmuşlardır?

1900'li yılların başında Berlin'i gözlemleyen Alman sosyolog Simmel, modern metropolde bireylerin birbirine karşı bir umursamazlık (blase attitude) tavrı geliştirdiğini; duygu yerine akıl-la hareket ettiğini, para ekonomisinin hesaplamaya dayalı doğasının insan ilişkilerine damgasını vurduğunu ve her şeyi "kaçı?" sorusuna indirgediğini ileri sürmüştür (Simmel, 1970, s. 139). Mekân ve kültür şehri diyalektik biçimde dönüştürmektedir. Yaşamlar apartman dairelerine sığa-cak kadar küçük, bölünmüş ve bireysel/bireyci hale gelmiş ise, lartıl'lerin, stüdyo dairelerin zamanı gelmiş demektir. Kültür kendi mekânsal formunu yaratmış; küçülen hayatlara karşılık gelen küçük konutlar piyasaya sürülmüştür. Kültürün mekân üzerindeki tesiri üzerine sunabile-ceğimiz iyi bir örnek, farklı bölgelerde farklı konut büyüklüklerinin rağbet görmesidir. Örneğin, Orta Anadolu ve Doğu Anadolu'da, modern apartman dairelerinin ortalama büyüklükleri (10 katlı bile olsalar) Ege ve Marmara kentlerindeki ortalama daire büyüklüklerinden fazladır. Zira, büyük aileler, canlı akrabalık bağları büyük daireler/evler gerektirmektedir. Nitekim, çalışmala-rında Kayseri'yi analiz eden Keyman ve Koyuncu Lorasdağlı (2010, s. 45) yerel kültürün kentsel sosyal yaşam üzerinde olan etkisi nedeniyle, insanların kamusal mekanlarda sosyalleşmek yeri-ne; "ev oturmaları"nda bir araya geldiklerini, bu nedenle konutların büyük ve iç mimarilerinin de gösterişli(lüks) olduğunu ifade etmişlerdir.

3.1.3. Komşuluk İlişkilerini Canlandırması

Yatay yerleşme biçimini destekleyen en güçlü argümanlarından birisi, bu tip yapılaşmanın *komşuluk ilişkilerini canlandırmasıdır. Buna göre yüksek katlı konutlarda bir blokta çok fazla hane bulunduğu için insanların birbirlerini tanıması güçleşmekte; aksine yatay mimaride ise ta-nışma ve kaynaşma fırsatı artmaktadır. Bu durum mahalle kültürünün gelişmesini de beraberinde getirmektedir* (Düzenli, 2016, s. 259). Çok katlı yapılarda yaşayan insanların izole yaşam biçimle-riyle ilgili yapılan tasvir haklılık taşımakla beraber, bu yaşam biçimini zorla seçtikleri tartışmalı-dır. Çok katlı yapılarda yaşayan çok sayıda insanın birbirini tanımaması ve kaynaşmaması, aslında modern yaşamın doğal ve yadırganmayacak bir sonucu gibidir. Şehir havası özgür kılar (stadt luft macht frei) deyişi, tam da bunu anlatmaktadır. Şehirde insan(lar), göz hapsine girmedeği, mahalle baskısına uğramadığı için özgürdür. Büyük apartman bloklarında, kimse kimseye karışmaz, özel hayatına müdahale etmez. Bu durum en çok mahalle hayatının kuşatmasından sıkılan kadınlar ve gençler için caziptir. Sonuç olarak, komşu olmaları beklenen kimselerin birbirine kayıtsızlığı, mo-dern zamanlarda sessiz bir uzlaşma gibidir. Fransa'da 2008-2009 yılları arasında gerçekleştirilen bir araştırmaya göre, Fransızların yüzde 80'ni komşularıyla "yüzgöz" olmamak için müstakil bir evde yaşamak istediklerini, komşu sahibi olmayı şanstan öte bir sakınca ve rahatsızlık olarak gör-düklerini belirtmişlerdir (L'Heuillet, 2016, s. 6). Bu durumda müstakil ev isteği, modern yaşam biçimine sahip Batı toplumları açısından, komşuluk ilişkilerini arttırmak için değil, aksine sıkı markajlı komşuluk ilişkilerinden özgürleşmek için istenmektedir. Batı dünyasını iyi tanıyan bir şahsiyet olan Cansever ise, İslami bir hayat perspektifine sahip olduğu için, komşuluk, yardımlaş-ma, dayanışma gibi değerlerle örülmüş olan klasik mahalle hayatının yeniden yeşertilebileceği inancını taşımıştır. Bu bağlamda yatay mimariyle kurgulanacak olan mahalleye, içinde eski za-manların ruhu olan yeni bir çözümleme olarak bakmıştır. Cansever'in isteği eski formları değil; kadim değerleri, yenilenmiş formlar içinde korumaktır (Şentürk, 2018, s. 69–70).

3.1.4. Jeolojik Afet Riskini En Aza İndirgemesi

Yatay yapılaşma lehinde ileri sürülen görüşlerin bir başkası da *alçak yapıların jeolojik afet riskini en aza indirgemesidir. Bu iddiaya göre yüksek katlı binaların depreme karşı dayanıklı bir biçimde inşa edilebilmesi için yüksek yapım maliyetlerinin ve ileri yapım tekniklerinin karşılanabiliyor olması gerekmektedir. Bu bağlamda yatay mimarinin kentsel direnci artıran bir niteliği vardır* (Ayvazoğlu, 2019, s. 112; Cansever, 2014; Düzenli, 2016, s. 19) Yüksek yapılar ile ilgili dile getirilen bu kaygı, muhtemelen ülkemizde yaşanan irili ufaklı depremlerde yıkılan çok katlı apartmanların veri alınmasından kaynaklanmaktadır. Birçok ülke kentiyle beraber İstanbul'da da son 10-15 yılda yapılan çok sayıda yüksek bina bulunmaktadır. Nitekim Cansever ülkemizdeki deprem gerçeği ile özel olarak ilgilenmiş, yüksek binaları ayakta tutacak teknolojilere çok yüksek bedeller ödemek yerine yerel şartlara uyumlu ve görece çok daha ucuza mal edilecek olan az katlı yapıları savunmuştur. Bu anlamda deprem riskini en aza indirmek için Cansever (2002, s. 137)'e göre tek çözüm, Osmanlı şehirlerinde başarıyla uygulanan ve Rockefeller Vakfı'nın da önerdiği biçimde şehirleri ahşap veya çelik kullanarak, az katlı hafif yapılar ile yeniden kurmaktır.

3.1.5. Birey ve İhtiyaç Odaklılık

Yatay mimarinin eğer uygulanabilirse en önemli avantajlarından birisi *konut tasarımlarının bireye özgü ve kişinin ihtiyaçlarına göre tasarlanmasına olanak tanınmasıdır* (Ayvazoğlu, 2019, s. 106–107; Cansever, 2010, s. 97; Düzenli, 2016, s. 17). Burada belirtilen avantajın gerçek bir avantaj olabilmesi için site tarzında tek tip inşa edilmemiş, Cansever'in önerdiği gibi şahsiyeti olan (unique) bir yapının olması gerekmektedir. Dahası ev sahiplerinin ihtiyaçlarına ve isteklerine göre bir seçim yapabildiklerinden söz edebilmek için, yapının, arsaya komşu parseldeki ev sahiplerini rahatsız etmeyecek tarzda, estetik, mahremiyet, havalanma, aydınlık ve benzeri açılardan en avantajlı biçimde yerleştirilmesi gerekir. Cansever'in de belirttiği gibi, bugünün imar mevzuatı, insanları standart biçimde yan yana dizilmeye mecbur etmekte (Cansever, 2010, s. 169) ve dolayısıyla ister istemez birbirinin manzarasını, mahremiyetini ihlal eden konumlanmalar ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, tamamen müstakil bir eve kent dahilinde sahip olmak ciddi bir mali gücü gerektirmektedir. Dolayısıyla fikir güzel olmakla beraber uygulanabilirliği mevcut işleyiş içinde zordur. Nitekim Cansever, Osmanlı şehirlerinin yeni gelişim sahalarında meydana gelen rantın vakıflar aracılığıyla kente döndürüldüğünden bahsetmiş ve şehirlerin bir rant aracı olmaması gerektiğini söylemiştir. Bu itibarla mevcut yerleşimlerden ziyade daha insani bir perspektifle inşa edilecek yeni yerleşimlerin kurulmasını teklif etmiştir (Can ve Doğan, 2019, s. 43).

3.1.6. Tarihi Silueti Koruması

Yatay mimarinin belki de hiç itirazsız kabul edilebilecek avantajı *tarihi silueti korumasıdır. Yüksek binalar tarihi yapıların arasına serpiştirildiğinde tarihi dokuya gölge düşürmektedir* (Can ve Doğan, 2019, s. 113). Kentin alçak yapılardan oluşan tarihi bölgelerinde bu yapıları gölgede bırakacak, kentin karakterini oluşturan umumi manzarayı değiştirecek yüksek ve sık yapılardan kaçınmak gerekmektedir. Bugün diğer tarihi şehirlerimizle beraber maalesef İstanbul, Bursa ve Edirne'nin Osmanlı kenti imajı, özensiz yapılaşmaların gölgesi altında silikleşmiştir. Bu nedenle, Cansever (2010, s. 114–115), kentin tarihi bölgelerinin insanlığın ortak mirası olarak ele alınıp özenle korunması, bu bölgelerde orijinaline uygun restorasyon ve kaybolan eserlerin yerine yeniden inşa dışında hiçbir iş yapılmaması; yeni yapıların yeni yerlerde yapılması gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda Cansever'in Bursa ile ilgili tespiti dikkate değerdir. “Bursa gibi bir şehrin çevresine 3 milyon insan yerleştirirseniz, 3 milyonluk lekenin kenarında, o lekenin otuzda

biri kadar olan tarihi Bursa, zavallı, önemsiz bir nesne olarak kalır" (Cansever, 2010, s. 115). Gerçekten de bugün pek çok kentimizin tarihi alanları ya büyük zararlar görmüş ya da etraflarını kuşatan yapıların iri cüsseleri yanında "zavallı" hale gelmişlerdir.

3.1.7. Mahremiyet

Bir haneye has müstakil ve bahçeli evlerde mahremiyeti korumak çok katlı ve kalabalık konutlara göre nispeten daha kolaydır (Ayvazoğlu, 2019, s. 140; Can ve Doğan, 2019, s. 40; Cansever, 2010, s. 102–103; Düzenli, 2016, s.270). Ancak bu durum müstakil evlerin yeterince büyük bahçeleri olduğu durumda söz konusu olabilecektir. Ülkemizde site tarzı inşa edilmiş ikiz veya bağımsız konutlar, genellikle birbirlerine apartman tarzı yapılar kadar yakın inşa edilmekte ve şahsi kullanımlarına ait çok az toprağa sahip olmaktadır. Dolayısıyla müstakil evlerin mahremiyeti daha iyi koruduğu fikri ancak belli standardın üstünde yapılar için geçerlidir. Elbette bu tür yapılara kent dahilinde ulaşmak üst sınıfların dışında kalanlar için mümkün olmamaktadır.

3.1.8. İyi Işık Alması

1-2 katlı müstakil evlerin aksine yüksek katlı yapılar kendi gölgelerinden kaynaklanan ölü cepheler yaratırlar. Dolayısıyla güneşlenmenin önüne geçerek hava dolaşımının perdelenmesine sebep olurlar (Ayvazoğlu, 2019, s. 96). Bu tespit son derece doğru olmakla beraber, mahremiyet meselesinde ifade edildiği gibi, müstakil bile olsalar, yapıların birbirlerine yakın inşa edildiği (imar zorunlulukları, ev başına düşen arazinin sınırlı olması gibi sebeplerle) durumlarda, en azından alt katlarda gölgeli alanlar olacaktır.

3.2. Yatay Yapılaşmanın Dezavantajları

Yatay mimarinin uygulanabilmesi için daha fazla arsaya ihtiyaç olması; arsa ve inşaat maliyeti nedeniyle konut maliyetinin çok yükselmesi; artan arazi ihtiyacı nedeniyle tarım alanlarında imar baskısı yaratması; kentsel kullanım alanları arasında mesafeyi uzatması yatay mimarinin temel sakıncaları olarak ifade edilmiştir.

3.2.1. Arazi İhtiyacı

Yatay mimarinin uygulanabilmesi için geniş arazilere ihtiyaç vardır (Yatay mimari ne, 2019). Özellikle İstanbul gibi yüksek nüfuslu şehirlerde arazi ihtiyacını karşılamak oldukça güçtür. Yatay mimaride konutlar belirli bir alana daha az insan için yapılacağından az sayıda kimsenin konut ihtiyacı giderilmiş olacaktır.

3.2.2. İnşaat Masrafları

Dikey mimaride daha dar bir alana daha çok hane sığdırıldığı için *arazi, inşaat ve işçilik masrafları yatay mimariye göre daha azdır* (Yatay mimari ne, 2019). Bugün apartman tarzı yapılar, özellikle arsa maliyetlerinin yüksek olduğu büyük kentlerde, konut başına düşecek arsa payı maliyetini düşürdükleri için, teorik olarak konut maliyetini aşağı çekecektir. Ancak arsa yapılabilecek arazi miktarının bol ve ucuz olduğu görece küçük kentlerde, yatay yapılaşma bir tercih olarak ön plana çıkabilir.

3.2.3. Tarım Alanlarında Olası Kayıplar

Yatay mimari kentin yayılma alanını büyüterek tarım arazileri ve doğal alanların kaybına yol açabilir (Akıncı, 2018; Falakaoğlu, 2017). Bugünün şehircilik anlayışında, kentlerin çevrelerine

doğru daha fazla yayılmadan, kompakt biçimde, belirli merkezlerde kümelenmesi beklenmektedir. Kompakt şehirlerde, ulaşım sorunu daha az yaşanmakta; insanlar işlerine yürüyerek veya bisikletle ulaşabilmekte ve boş zaman, spor, eğlence etkinliklerini yaşadıkları yerden çok uzaklaşmadan gerçekleştirebilmektedirler. Bu tip yerleşimler, Covid-19 pandemisinden kaynaklanan kısıtlama sürecinde, evlerin yakınındaki yeşil alan, yürüyüş yolu, market, fırın, manav gibi yerlere ulaşma imkânı verdiği için bölge sakinleri için rahatlatıcı olmuştur. Diğer yandan, kentlerin sürekli büyümesi ve çevrelerine yayılması, tarım arazilerinin ve yeşil alanların imara açılması ve yapıyı çevreye dönüştürülmesi konusunda baskı oluşturmaktadır. Nitekim, yatay mimarinin sadece şehir alanının genişletilmesiyle mümkün olabileceğini söyleyen Mola (2019), böyle bir genişlemenin olması halinde ise yeşil alanların ve tarım arazilerinin yok olacağını, İstanbul'un beton yığına dönüşeceğini belirtmektedir. Aynı endişeleri paylaşan Uzunçarşılı'ya göre, İstanbul'da yatay mimari için yer kalmamıştır; iktidarın hedefinde Kuzey Ormanları vardır. Ona göre yatay kentleşme 3. Havaalanı çevresinde ve Kanal İstanbul gibi yeni açılan rant alanlarında yapılacaktır (İlgün, 2019).

3.2.4. Kentsel Kullanım Alanları Arasında Mesafeyi Uzatması

Bir önceki maddede ifade edilen konuyla doğrudan bağlantılı olarak, *yatay mimari, kentin daha geniş bir alana yayılmasına bağlı olarak kentsel kullanımlar arası mesafenin uzamasına neden olacaktır* (Küçükali, 2018; Yatay mimari ne, 2019). Bu durum kentlileri özel araç kullanımına sevk etmesinin yanı sıra ulaşım ve alt yapı sistemlerinin işletilmesi için harcanacak ve üretilecek enerjiyi de arttırmaktadır.

Nitekim Küçükali (2018)'ye göre, eğer yatay mimari uygulanırsa, binalar ve yollar bugün kapladığı alanın iki katı daha fazla alan kaplayacak; elde kalan son yeşil alanlar da gidecek ve her yeri beton, kiremit ve asfalt kaplayacaktır. Ayrıca yatay mimariyle birlikte daha fazla kanalizasyon, doğalgaz, elektrik, telefon ve internet hattına, ulaşım için daha fazla zamana ve daha fazla akaryakıtı ihtiyaç olacaktır.

Yatay yapılaşmanın karşısında yer alan bu argümanlara Cansever'in Aydın Germen ile birlikte yaptığı bir hesap cevap niteliğindedir. Bu hesaba göre, Ankara civarında kuzey-güney istikametinden bir çizgi çekildiğinde ve Ege Denizi'yle bu çizgi arasında kalan dağların da ova farz edildiği bir durumda, her evin kendine has beş dönüm bahçesi olma kuralı uygulansa dahi, tüm dünya nüfusu bu alana yerleşebilmektedir (Ayvazoğlu, 2019, s. 98). Bu minvalde arazi ihtiyacı ve tarım alanlarında meydana gelecek herhangi bir kayıp bu hesaba göre söz konusu değildir.

Diğer yandan Cansever (2010, s. 135), bir, iki veya üç katlı evlerin çok katlı binalardan çok daha ucuza mâl olacağını ifade etmektedir. Nitekim doğaya ve yerçekimine meydan okumaları ve malzemeyi savurgan bir biçimde kullanmaları nedeniyle hırs ve doyumsuzluğun bir ifadesi olan yüksek katlı yapılaşmalar (Ökten, 2019, s. 150–151) hem genel bakım masrafları hem de orada yaşayan insanların kullanacağı asansör tesislerinin masrafları nedeniyle yüksek maliyetlidir. Teknoloji açısından geri kalmış ülkeler için bu masraflara ek olarak onlara satılacak teknolojik malzemelerin de ekstra bir yükü vardır (Ayvazoğlu, 2019, s. 93). Yatay yoğunluklu yerleşimler ise her ailenin şahsiyetini ortaya koyan yapıda olmalarının yanı sıra parçaları fabrikada imal edileceği için yüksek katlı yapılara göre çok daha düşük maliyetlidir (Düzenli, 2016, s. 273).

4. Yatay Mimari Meselesinin Kısa Tarihi: Yazılı ve Görsel Basında Yatay Söylemi

Türkiye'de yatay mimari söylemi ilkin dönemin başbakanı Erdoğan tarafından gerek 4. Yerel Yönetimler Sempozyumu'nda yaptığı konuşmada (İçişleri Bakanlığı, 2013) gerekse basına verdi-

ği demeçlerde dile getirilmiş; 2014 yılında dönemin Çevre ve Şehircilik Bakanı Güllüce'nin "yeni sloganımız yatay yapılanma olacak" açıklaması ile belirginleşmeye başlamıştır (Güllüce açıkladı, 2014). 2015 yılında Güllüce'den görevi devralan yeni bakan Fatma Güldemet Sarı ise yaptığı bir röportajda, kentsel dönüşüm sürecini de kastederek "Dikey yerine yatay yapılanmaya vurgu yapıyoruz. Artık kentlerde yatay yapılaşmaya dönmeliyiz" ifadelerini kullanmıştır (Yılmaz, 2015).

Yatay mimari tartışmalarının fitilini ateşleyen ve medyayı uzun süre meşgul eden önemli olaylardan bir tanesi 16/9 kuleleridir. İstanbul Zeytinburnu'nda 2011 yılında inşaatı başlayan ve 2013'te yapımı tamamlanan bu kuleler, şehrin silüetini bozmaları nedeniyle uzun yıllar tartışma konusu olmuştur. Oysaki İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) tarafından şehrin görünümünün bozulmaması adına her semte bir yükseklik kotası getirilmiştir. Buna göre kulelerin olduğu Zeytinburnu semti için kabul edilen yükseklik kotası 70 metre, yani 23 kat olarak belirlenmiştir. Ancak 16/9 kuleleri 26, 32 ve 36 kattan oluşmaktadır. Dolayısıyla Sultan Ahmet Camii'nin arkasında yükselen bu üç adet kuleye hem iktidar hem de muhalefet kanadından tepki gösterilmiştir. Eleştirilerin ardından 2013 yılında toplam 25 katın tıraşlanması gündeme gelmiştir. İmar planları ve yapı ruhsatının iptaliyle sonuçlanan 16/9 kuleleri ile ilgili ilk davanın ardından bir vatandaş tarafından silüeti bozan kısımlar için yıkım davası açılmıştır. Bu davanın sonucunda Zeytinburnu Belediyesi Encümeni'nden yıkım kararı çıkmıştır ve 2014 yılında Danıştay yıkım kararını onamıştır. Daha sonra Zeytinburnu Belediyesi tarafından tıraşlama ihalesi açılmasına rağmen, yıkımın çok maliyetli olacağı gerekçesiyle ihaleye kimse katılmadığı için yıkım gerçekleştirilememiştir. Tartışmalar devam ederken Cumhurbaşkanı Erdoğan, kuleleri yapan inşaat sahibini kastederek "Tıraşlayın dedim, özellikle rica ettim. Çok da yakın tanıdığım biri. Yapacaklarını beklerken hiçbir şey yapmadılar. O nedenle kırıldım, 5 yıldır konuşmuyorum." diyerek serzenişte bulunmuştur (16/9=Yıkım, 2013). Ayrıca dönemin Başbakanı Davutoğlu, şehrin doğasına ve dokusuna aykırı bulduğu kuleleri "şehre ihanet" olarak yorumlamıştır (Artık çok geç, 2016). Ancak İBB Başkanlığı'nın, yeniden yargılama talebinde bulunmasının ardından, İstanbul 4. İdare Mahkemesi 3 Ocak 2018'de İBB'nin talebini kabul etmiş ve davacının feragati sebebiyle yeniden karar verilmesine yer olmadığına hükmetmiştir. Böylece kulelerin 2009 tarihinde *imar planının ve yapı ruhsatının nihai olarak geçerli olduğuna* karar verildiğinden, İstanbul'un çehresini bozan 16/9 kuleleri yasallaşmıştır (Erbil, 2018). Ancak verilen karar, tartışmaları sonlandırmaya yetmemiştir. 2019 yılında 16/9 kulelerinin önünde toplanan *Gelecek İstanbul Hareketi* dikkat çeken bir açıklama yapmıştır. Hareketin basın sözcüsü Gökçe, Zeytinburnu'nda yapılan bu kulelerin aslında deprem toplanma alanı olduğunu ileri sürerek İstanbul'un tarihi silüetine kasıtlı ve planlı bir şekilde ihanet edildiğini söylemiştir (Çetiner, 2019).

Yatay mimari tartışmaları boyunca zaman zaman iktidar kanadından öz eleştiriler de yapılmıştır. Nitekim Cumhurbaşkanı Erdoğan, Batı'nın medeniyet ölçüsünün yollarda aydınlatma olması ve sokakların çamursuz olması gibi görünür özelliklerden oluştuğunu; İslam'ın medeniyet ölçüsünün ise kapıyı kilitlemeyen dışarı çıkabilmek, ihtiyaç sahibi herkese yardım etmek, sokak hayvanlarına şefkat göstermek olduğunu söylemiştir. Ardından "40 kat, 100 kat bu tür binaları yapmak sizi medeni yapmıyor ama biz bu tuzağın içine düştük." ifadelerinde bulunarak bir öz eleştiri yapmıştır (Erdoğan'dan 'itiraf', 2017). Ayrıca İstanbul'un müstesna bir şehir olduğunu belirten Erdoğan "Biz bu şehrin kıymetini bilemedik, biz bu şehre ihanet ettik, hala da ihanet ediyoruz, ben de bundan sorumluyum." (İstanbul'a ihanet, 2017), "Mimarinin ihtişamı ile manevi derinliğin aynı anda bulunduğu şehirlere yeterince sahip çıkamamış olmamız en büyük kaybımızdır. Binalar yükseldikçe yollar büyüdü. Fakat gönüller çoraklaştı, karardı, çölleşti." (Cumhur-

başkanı Erdoğan, 2018) açıklamalarında bulunmuştur. Daha sonraki dönemlerde ise sık sık yatay mimari güzellikleri yapılmış ve dikey yapılaşmaya kesin olarak karşı çıkmıştır. Örneğin Çevre ve Şehircilik Bakanı Kurum, “Artık biz ecdadın, kültürümüzün, yeşil alanların öne çıktığı, yatay yapılaşmayı istiyoruz. Artık bundan sonra 4-5 katı geçmeyecek imarlar yapılacaktır” (Varol ve Aşan, 2019) sözleriyle konuyla ilgili kararlılıklarını yinelemiştir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, 31 Mart 2019 Mahalli İdareler Genel Seçimleri için hazırlanan manifestoda “yatay şehirleşme” ilkesini şöyle tarif etmiştir: “Gönüllerimize hitap eden mekanlar bütünü olan şehirlerimizi, toprakla daha çok buluşturan, mahalle kültürünü yaşatan, komşuluk ilişkilerini canlı tutan yatay mimari anlayışıyla geliştireceğiz. Bu modelle, insani hizmetlerden yeşil alanlara ve akıllı şehir uygulamalarına kadar pek çok sorunu aynı anda çözeceğiz” (AK Parti, 2019, s. 14–15).

Diğer yandan, 2020 yılında Erzincan ve İzmir’de yaşanan depremler, iktidarın yatay mimari söylemini güçlendirmiştir. Erdoğan, deprem sonrası bir demecinde “Artık projelerimizin tamamını yatay mimari çerçevesinde hazırlıyoruz. Dikey mimari hele hele deprem bölgelerinde bizim için intihardır” (Erdoğan: Dikey, 2021) ve “Yatay mimariyi yaygınlaştırmak suretiyle Türkiye’nin çehresini orta ve uzun vadede tamamen değiştireceğimize inanıyoruz” (Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan, 2021) ifadelerini kullanmıştır.

Yine 30 Ekim 2020’de meydana gelen İzmir depreminden sonra Erdoğan, “Afetleri engelleyemeyiz ama Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) tarafından ihale edilen ve yerinde dönüşümle yatay mimariye göre inşa edilecek konutlar ile yıkıcı etkisini azaltabiliriz” ifadelerini kullanmıştır (İzmir’de yatay, 2021). Benzer bir biçimde TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası, Erzurum’un büyük bir fay üzerinde bulunması sebebiyle olası bir depremde oluşabilecek hasarların önüne geçebilmek için dikey mimarinin değil, yatay mimarinin tercih edilmesi gerektiğini beyan etmiştir (Erzurum’da dikey, 2021).

Süreç içerisinde bazı özel sektör temsilcileri de iktidarın yatay mimari söylemini sahiplen-diklerini açıklamışlardır. Nitekim DAP Yapı Yönetim Kurulu Başkanı Ziya Yılmaz, artık yüksek katlı bina devrinin kapandığını, birçok projelerinin bina yüksekliğini zemin artı beş kat olarak yatay mimari şeklinde planladıklarını ve insanların az katlı evlere daha çok ilgi gösterdiğini ifade etmiştir (İnşaat firmaları, 2020).

İktidar çevrelerince dile getirilen bir başka konu ise yatay mimarinin, kentlerde mahalle kültürüne geri dönüşü sağlayacağı savıdır. Nitekim Cumhurbaşkanı Erdoğan, Şehir ve Güvenlik Sempozyumu’nda yaptığı bir konuşmada “Site kültürü bizim kültürümüz değildir. Ama maalesef şu an bir site kültürü ülkemizde egemen olmaya başladı. Kibrit kutuları gibi dikilmiş binalarla bir yere varılamaz. Bizim göğe değil, toprağa yakın olmanın gayreti içerisinde olmamız lazım. Yatay mimari ile kendi medeniyetimizi inşa etmiş oluruz” ifadelerini kullanmıştır (Cumhurbaşkanı Erdoğan: Maalesef, 2020). Çevre ve Şehircilik Bakanı Kurum ise “Kentsel dönüşüm yalnızca deprem riski taşıyan yerlerin dönüştürülmesi değildir. Aynı zamanda ecdadın bize bıraktığı tarihin ve kültürün dönüştürülmesi için büyük bir hamledir. Yatay mimari anlayışıyla gerçekleştirilecek bu dönüşüm ile Ahmet Amca’nın, Ayşe Teyze’nin, çocuklarıyla beraber oynayacağı yeşil alanları, spor alanlarını, okulları ve sosyal donatıları da inşa etmiş olacağız” (Bakan Kurum, 2019) ifadeleri ile yatay mimari marifetiyle mahalle kültürünün inşa edileceğini ileri sürmüştür.

Özetle ifade etmek gerekirse, iktidar partisinin yatay mimari söylemi üç ayağa dayanmaktadır: Bunlardan birisi afet güvenliği için 4-5 katlı konutlar, ikincisi mahalle kültürü için Erdoğan’ın ifadesiyle site tarzında olmayan konutlar ve üçüncüsü de şehirlerin silüetini bozmayan konutlardır. Yatay yapılaşma veya mimari ile ilgili olarak iktidar sözcülerinin değişik vesilelerle

kullandıkları ifadelerden çok yüksek konutların istenmediği anlaşılmakla beraber, yatay mimarinin resmi ölçülere göre nasıl değerlendirileceği uzun süre belirsiz kalmıştır. 2017-2020 yılları arasında yapılan mevzuat düzenlemeleri ile yatay mimari söyleminin resmi(yasal) boyutunu değerlendirme imkânı ortaya çıkmıştır.

5. Yatay Mimarinin Kent Mevzuatına Yansıması

Yatay yapılaşma ile ilgili ilk yasal düzenleme olan Planlı Alanlar İmar Yönetmeliği, 3 Temmuz 2017 yılında yürürlüğe girmiştir. Akabinde 23 Temmuz 2019 yılında uygulamaya giren 11. Kalkınma Planı'nda, yatay mimari ilkelerinin esas alınacağı ifade edilmiştir. Kalkınma planı bir yasal düzenleme olmamakla beraber, doğrudan icra makamı tarafından hazırlandığı için güçlü/rehber bir politika belgesi niteliğindedir. Son olarak Şubat 2020'de yürürlüğe giren 7221 sayılı Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'la yatay mimari desteklenmiştir.

5.1. Planlı Alanlar İmar Yönetmeliği

3 Temmuz 2017 yılında yayımlanan Planlı Alanlar İmar Yönetmeliği, 1985 yılında yürürlüğe giren ve bu sürece kadar varlığını sürdüren Planlı Alanlar Tip İmar Yönetmeliği'ni yürürlükten kaldırmıştır. "Şehirlerin Anayasası" olarak nitelendirilen bu yönetmelik, imar uygulamaları için önemli değişiklikler getirmiştir. Bu değişiklikler arasında yatay mimariyi destekleyen maddeler de yer almaktadır. Nitekim taban alanı katsayısı (TAKS) sınırı ile ilgili olan 5. maddenin 6. fıkrası yatay büyümeyi destekler niteliktedir: "*Ayrık veya blok nizam olan yerlerde, uygulama imar planında açıkça belirlenmemiş ise TAKS %40'ı geçemez. Ancak, çekme mesafeleri ile KAKS (Kat Alanı Katsayısı) verilip TAKS verilmeyen parsellerde, TAKS %60'ı geçmemek şartıyla, çekme mesafelerine göre uygulama yapılır.*" (Planlı Alanlar İmar Yönetmeliği, 2017).

İlgili maddedeki bu düzenleme ile binaların daha az katlı olması adına taban alanı ile ilgili kurallar değişmiştir. Planlı Alanlar Tip İmar Yönetmeliği'nde yapının oturacağı alan, parselin %40'ını geçemezken, bu değişiklik ile KAKS (emsal) verilip TAKS verilmeyen parsellerde taban alanı sınırı %60'a kadar çıkarılmıştır. Örneğin; bir katta, yüzde 40 TAKS ile 400 metrekarelik bir arsaya 160 metrekarelik bir adet veya 80 metrekarelik 2 konut yapılabiliyor iken; yüzde 60 TAKS ile aynı arsaya 240 metrekarelik 1 konut veya 80 metrekarelik 3 konut yapılabilecektir. Yani bundan sonra bina, arsa üzerinde daha geniş bir taban alanına yayılabilecektir. Bu değişiklik ile birlikte yatay mimari ilk kez yasal bir düzenleme ile teşvik edilmiştir.

Binaların konumlanacağı arsanın yüzde 60'ının kullanılması, kat yüksekliğinin azaltılması nedeniyle arsa sahibi ve yatırımcının uğrayacağı rant kaybını belli ölçüde telafi etmektedir. Ancak yapının arsa üzerinde daha fazla yer kaplaması, binanın çevresinde yeşil alan, otopark, kamekiye, çocuk oyun alanı ve benzeri kullanımlar için daha az alan kalması anlamına gelecektir. Başka bir deyişle, *daha çok bina daha az boşluktan oluşan bir yapılaşma* ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla, daha az boşluk (toprak, yeşil alan/oyun alanı, kamekiye vb.) ile nasıl daha yeşil, daha fazla toprakla buluşan ve daha fazla mahalle kültürünü ortaya çıkarak bir yapılanmanın ortaya çıkabileceğini anlamak mümkün değildir.

Diğer yandan, ilgili yönetmelikte 2019 yılında yapılan bir değişiklikle (Planlı Alanlar İmar Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, madde 9), 50 metre ve üzerinde genişliğe sahip olan yollara bakan parsellerde inşa edilecek binaların, bodrum kat hariç olmak üzere kat adedi 18 kat ile sınırlandırılmıştır. Her ne kadar öncesine göre bunun bir sınırlama olduğu kabul edilse de her bir kat yüksekliğinin konut alanlarında 3,60 metre olabileceği üzerinden he-

sap yapıldığında, toplamda 64,8 metre yüksekliğe ulaşan binaların ortaya çıktığı görülecektir. Ne 18 katın ne de teknik eklentileriyle beraber 65 metreyi aşacak bir binanın yatay yapılaşma esprisi ile bağdaşmayacağı açıktır.

5.2. 11. Kalkınma Planı

2019-2023 yıllarını kapsayan plan 23.07.2019 tarihinde uygulamaya girmiştir. Diğer 10 plandan farklı olarak 11. Kalkınma Planı, Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB) ve Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanmıştır. Planda kent ve çevre perspektifleri, “Yaşanabilir Şehirler, Sürdürülebilir Çevre” alt başlığında yer almaktadır.

Planın 679 ve 679.1 maddeleri, doğrudan yatay mimari ile ilgilidir: “**679. Şehirleşmede yatay mimari esas alınacak; kentsel ortak yaşam, kentsel aidiyet, mahalle kültürü ve kent bilincini geliştirecek strateji ve uygulamalar yaygınlaştırılacaktır. 679.1. İnsan odaklı, yatay mimariyi yansıtan başarılı örnek yerleşimler belirlenecek ve değerlendirme raporu hazırlanacaktır.**” (SBB, 2019, s. 173).

Diğer yandan planın “Kentsel Dönüşüm” bölümünde, kentsel dönüşümün yatay mimari anlayışıyla gerçekleştirileceğinin altı çizilmiştir: “**690. Kentsel dönüşüm; yatay mimari anlayışıyla, yaşam kalitesini yükseltme ve kentlilik bilinci geliştirme amacı çerçevesinde tarihi merkezlerin yenilenmesini içerecek şekilde yürütülecektir**” (SBB, 2019, s. 176).

Kent merkezlerinde gerçekleştirilecek kentsel dönüşüm projelerinde yatay mimarinin tercih edileceğinin söylenmesi, basına sıklıkla konu olmuş Bursa Doğan Bey mahallesi örneğinde görüldüğü gibi, kentin tarihi merkezinde gerçekleştirilen, mekânsal dokuyla uyumsuz çok katlı projelerin aldığı tepkilerin/eleştirilerin not edildiğini düşündürmektedir. Kent merkezleri, tarihi yapıların ve dolayısıyla kent kimliğinin en fazla ortaya çıktığı yerler olduğu için, merkezi tarihi bölgelerin fiziksel ve sosyal dokusunun, uyumsuz yeni bina topluluklarıyla işgal edilmemesi önemlidir. Cansever (2010, s. 73)’in tavsiyesine göre, aslında tarihi kent merkezlerinde yeni yapılaşmalara asla müsaade edilmemeli, mümkün olduğunca tarihi merkezler birer açık hava müzesi gibi orijinal varlıkları ile muhafaza edilmeli ve insanlığın ortak zenginliği olarak düşünülmelidirler.

5.3. 7221 Sayılı Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun

14 Şubat 2020’de kabul edilen ve 20 Şubat 2020 tarihinde 31045 Sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 7221 Sayılı Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 3194 Sayılı İmar Kanunu’nda önemli değişiklikler içermektedir.

Yatay yapılaşma konusuyla ilgili olarak, İmar Kanunu’nun 8. maddesine şu ifadeler eklenmiştir: “**İmar planlarında bina yükseklikleri yeneçok[azami yükseklik]: serbest olarak belirlenemez. Sanayi alanları, ibadethane alanları ve tarımsal amaçlı silo yapıları hariç olmak üzere mer’i imar planlarında yeneçok: serbest olarak belirlenmiş yükseklikler; emsal değerinde değişiklik yapılmaksızın çevredeki mevcut teşekküller ve siluet dikkate alınarak, imar planı değişiklikleri ve revizyonları yapılmak suretiyle ilgili idare meclis kararı ile belirlenir.**” (Coğrafi Bilgi Sistemleri, 2020).

Yapılan bu değişiklikte dikkat çeken üç unsur bulunmaktadır: Bunlardan birincisi, imar planlarında bina yüksekliklerinin serbest olarak belirlenememesi; ikincisi, vaktiyle serbest olarak belirlenmiş yerlerin çevredeki mevcut teşekküller ve siluet dikkate alınarak sınırlandırılması; üçüncüsü ise ibadethane, sanayi alanı ve tarım amaçlı siloların bu sınırlamanın dışında tutulmasıdır. Yatay mimarinin ifade edilen temel hedeflerinden birisi kent silüetinin muhafazası olduğu göre, ibadethanelerin genelde estetik yapılar olduğunu varsayarak istisna edilmelerini makul say-

sak bile, henüz inşa edilmemiş bir sanayi tesisinin veya tarım amaçlı bir silonun bu kısıtlamanın dışında tutulması, düzenlemenin hedefi ile bağdaşır nitelikte görünmemektedir. Akla yakın olan, sözü geçen yapıların, benzer yapıların kümелendiği bölgeler/çevreler içinde inşa edilmeleridir.

Diğer yandan, kat sınırlaması mevcut yapıları etkilemeyecek; yalnızca inşaatı başlamamış planlarda uygulanacaktır. Bunun yanı sıra çevredeki mevcut teşekküller ve siluet dikkate alındığından, eğer bir bölgede yüksek yapılaşmalar varsa, çevresiyle "uyumlu" olarak yeni bir yüksek yapı yapılabilir. Dolayısıyla bu düzenlemenin gerçekten yatay bir kent silueti ortaya çıkarmak için yeterli olup olmadığı tartışılabilir.

Son olarak, 7221 sayılı kanunun 12. ve 13. maddeleri ile İmar Kanunu'na getirilen bir ek de yatay yapılaşma konusunu ilgilendirmektedir. Ek Madde 8 de, plan değişikliklerinin yerleşmenin özelliğine uygun olması gerektiği; parsel bazında bina yüksekliğini ve kat adedini arttıran plan değişikliklerinin yapılamayacağı; bin metrekare ve daha büyük adalarda **"kat adedini, bina yüksekliğini arttıran veya fonksiyon değişikliği getiren plan değişikliklerinde ihtiyaç duyulan kültürel tesis, sosyal ve teknik altyapı kullanımları; adanın merkezine en fazla 500 metre yarı çaplı alanda karşılanmak zorundadır"** (Coğrafi Bilgi Sistemleri, 2020) ifadelerine yer verilmiştir.

Maddede yer verilen plan değişikliklerinin yerleşmelerin özelliklerine uygun olması gerektiği ve parsel bazında bina yüksekliğini arttıran imar değişikliklerinin yapılamayacağına dair isabetli düzenleme, daha önce yapılan uygulamalarda kayırmacı biçimde rant arttırıcı nitelikteki değişikliklerin ve bunlara yönelik kamuoyunda oluşan rahatsızlığın not edildiğini düşündürmektedir. Ancak ek maddenin devamında, bin metrekare ve üzerindeki yapı adalarında, bina yüksekliklerinin arttırılabileceğine dair düzenleme, büyük çaplı projeler söz konusu olduğunda bina yüksekliğinin esnek biçimde ele alınabileceğini göstermektedir.

Nitekim, yapılan yasal düzenlemeler ve iktidar sözcülerinin yatay mimari lehine söylemlerine rağmen, şikâyet konusu olan dev binaların yapımı durmamıştır. Özellikle İstanbul'un çeşitli yerlerine serpiştirilen bu tür yapıların inşası medyada sık sık gündeme gelmektedir. Hatta iktidarın şehirleşme politikasında çok güçlü bir merkezi enstrüman olan TOKİ uygulamalarının bile yatay mimari felsefesiyle tam olarak uyuştuğunu söylemek mümkün değildir.

6. Yatay Yapılaşma Adına Yapıldığı ve Yapılacağı Söylenen Konutlar

Türkiye'de yatay mimari çalışmaları Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlı Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) tarafından yürütülmektedir. 58. Hükümet döneminde oluşturulan Acil Eylem Planı çerçevesinde başlatılan "Planlı Kentleşme ve Konut Seferberliği" ile 2003 tarihinden itibaren toplu konut ve kentsel dönüşüm projeleri hız kazanmıştır. Bu süreçte konut üretme görevinin öncüsü olan TOKİ'nin yetkileri genişletilmiştir.

Amacı alt ve orta gelirli vatandaşların nitelikli konut ihtiyacını karşılamak olan TOKİ, 2013 yılına kadar tek tip toplu konut üretmiştir. 2013 yılında ise "yatay mimari" ve "yerellik" kavramları dillendirilmiştir. 2014 yılında başlatılan "7 İklim 7 Bölge, Gelenekten Geleceğe" yarışması ve 2017'de yapılan "7 İklim 7 Bölge Gelenekten Geleceğe: Mahalle" yarışmaları ile yatay mimariyi özendirerek projeler ödüllendirilmiştir (Düzenli, 2016, s. 31).

TOKİ'nin yatay mimari için ilk somut adımı, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 31 Mart 2019 seçim kampanyası kapsamında başlattığı "Yatay Şehirleşmeyle Yükselen Türkiye" projesi ile atılmıştır. Bu projenin ilk örneği İstanbul Beyoğlu'nda yapılan Örnektepe Dönüşüm Projesi'dir. Projenin tanıtım toplantısında konuşan Erdoğan, TOKİ aracılığıyla mahalle kültürünü yaşatacak ve insanların toprakla temasını arttıracak bir yatay mimari anlayışıyla, üç veya en fazla dört katlı binaların yapılacağını ifade etmiştir. Şehirlerin çehrelerini değiştirecek olan yatay mimari anlayışının

TOKİ aracılığıyla yapılacak yeni konutların yanı sıra kentsel dönüşüm projelerinde de geçerli olacağı vurgulanmıştır (Yatay mimari için, 2019).

Nitekim İstanbul'un Kartal ilçesindeki Orhantepe Mahallesi'nde kentsel dönüşüm projesi kapsamında 6 Şubat 2019 yılında çöken ve ardından deprem riski dolayısıyla yıkılan 11 bina yenilenerek 27 Ocak 2020 tarihinde vatandaşa teslim edilmeye başlanmıştır. Ne var ki ne kat sayısı ne hane sayısında bir azalmaya gidilmiştir. Diğer bir ifadeyle, dikeyden yataya doğru bir değişim gerçekleşmemiştir.

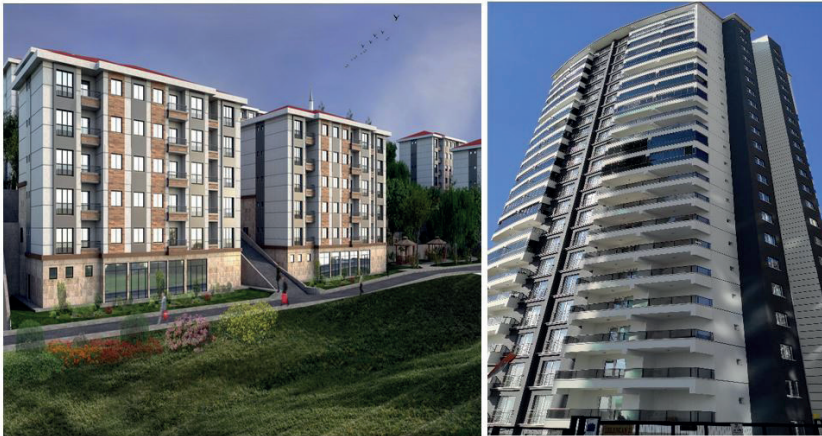
Şekil 1: Orhantepe Mahallesi'nin kentsel dönüşüm projesi kapsamında yenilenen konutlar (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2020)

Tamamen yatay mimariye özgü bir proje olduğu ifade edilen bir diğer kentsel dönüşüm çalışması ise İstanbul'un Gaziosmanpaşa ilçesinin Yıldıztabya Mahallesi'nde gerçekleşmiştir. Yatay mimariye ve deprem standartlarına uygun olarak inşa edildiği söylenen 244 konut, zemin artı 5 katlı binalardan oluşmaktadır. Dolayısıyla, bu projede de Cansever'in 1-2-3 kat standardına göre yatay yapılaşma esprisini yansıtmamaktadır.

Şekil 2: Yıldıztabya Mahallesi 1. Etap Kentsel Dönüşüm Projesi (Savaş, 2021)

Kentsel dönüşüm projelerinin yanında yatay mimari anlayışı ile yapıldığı söylenen yeni konutlar da vardır. TOKİ tarafından yapılan bu konutlar Türkiye'nin İstanbul, Ankara, İzmir, Çanakkale, Bursa, Çankırı, Sivas, Konya, Gaziantep, Denizli, Kayseri, Kütahya, Erzurum, Bartın, Amasya, Burdur gibi pek çok ilinde projelendirilmiştir. Örneğin Çanakkale Merkez'de yapılacak 171 konutluk yatay mimariyi merkez alan proje ile bölgede mahalle kültürü oluşturulması hedeflenmiştir. Ancak kat sayıları, binalar arasındaki mesafe ve bir binadaki konut sayısı göz önüne alındığında, bu projelerin de yatay mimari felsefesi ve mahalle kültürü yaratma hedefi ile çok uyumlu olduğunu söyleme imkânı yoktur.

Şekil 3: Çanakkale TOKİ projesi (TOKİ, 2019) ve Ankara, Yenimahalle 26 katlı kentsel dönüşüm uygulaması (Yazarların Arşivi, 6 Ekim 2021)

Öte yandan, yatay mimari söyleminin üretildiği ilk günden bu yana dikey yapılaşmadan vazgeçilmediğini düşündüren pek çok örnek bulunmaktadır. Bunun bir örneği 2017 yılında Haliç

kıyısında bulunan yaklaşık 10 bin metrekairelik alanın kat sınırının İBB Meclisince 4 kattan 10 kata çıkarılmasıdır. Yatay mimari söylemlerinin yoğunlaşmaya başladığı bir dönemde yapılan bu düzenleme tartışmalara neden olmuştur. Muhalefet cephesi, söz konusu alanın konut yapımına açılmasına izin veren bu düzenlemenin yeni bir 16/9 vakası doğuracağını ileri sürmüştür (Boğazlıyan, 2017). Daha sonra 2018 yılında Eyüpsultan Belediyesi'nin itirazı üzerine 10 kat olan yükseklik sınırı 6 kata düşürülmüştür. Sonuç olarak 4 kat olan eski yükseklik, yüzde 50'lik bir artışla 6 kata çıkarılmıştır.

Yatay mimari vurgusuna ters düşen ve tartışmalara neden olan bir diğer uygulama ise yapımı devam eden Merkez Bankası binasıdır. Merkez Bankası'nın 15 bin 960 metrekairelik arsasının imar planı için birçok inşaat hakkı tanınmıştır. Proje tamamlandıktan sonra Merkez Bankası binası 360 metre yüksekliği ile Avrupa'nın en yüksek binası konumuna gelecek ve İstanbul'un boyu böylece daha da uzayacaktır (Şahin, 2021).

7. Sonuç Yerine: “Yatay Mimari” Söyleminin Satır Araları

Bu çalışmada, geçtiğimiz 10 yılda bir hükümet politikası olarak savunulan “yatay mimari” söylemi değişik yönlerden analiz edilmeye çalışılmıştır. Yürütülen analizin ilk kısmı, yatay mimarinin kavramsal boyutuyla ilgilidir. Buna göre, “yatay mimari” teknik olarak belirgin, yerleşik bir tanımlama olmayıp, yatay yapılaşma veya şehirleşme yerine kullanılmış olan bir öneri kavramıdır. Turgut Cansever, bu kavramı vaktiyle “ufki(yatay) kat mülkiyeti”; Cansever'in fikri takipçisi olan Düzeli ise “ufki şehirleşme” olarak ifade etmiştir. Konumuz açısından, hangi kavramın daha isabetli olduğu tartışmasından ziyade içeriğinin nasıl doldurulduğu önem arz etmektedir. Gerek Cansever gerekse Batı dünyasında benzer fikirleri olan bilim insanları (Howard, Wright ve Bauer), yatay yapılaşmayı, bir ailenin veya ferdin, kendi isteği, ihtiyacı çerçevesinde, bir miktar toprağa da sahip olarak, çevreyle uyumlu biçimde sürdürecekleri sakin bir yaşantı olarak tasvir etmişlerdir. Gerek Cansever'in gerekse diğerlerinin aklında, Batı'nın kirli havası, kötü çalışma koşulları ile meşhur sanayi şehirlerinden uzak durma fikri vardır. Cansever yazılarında Osmanlı şehirlerinin insani yönüne vurgu yapmış ve bunun kendine özgü bir mimari ile yeniden var edilebileceğine inanmıştır. Ne var ki kendisinin 1-2-3 katlı müstakil evlerden oluşan mahalle/konut projeleri, mevcut iktidar da dâhil olmak üzere destek görmemiştir. Eğer yatay yapılaşma konusu hükümetin defacto uygulamalarıyla yani 5 ve bazen 6 katlı apartman blokları olarak ele alınacak olursa, pek çok Anadolu şehri zaten 4-5 katlı yapılarıyla hali hazırda yatay mimari tanımlamasına uygun vaziyette bulunmaktadır.

Bugün özellikle muhafazakâr seçmen açısından, yatay mimari söyleminin ilgi görmesinin önemli bir sebebi, yatay mimarinin sıklıkla mahalle kavramıyla aynı cümle içinde kullanılmasıdır. Bagajında aile, komşuluk, dayanışma gibi Türk-İslam değerlerini bulunduran “Mahalle” kavramı, moderniteye yenik düşen değerleri geri yükleyecek bir kurtarma programı olarak algılanmaktadır. Yatay mimari söylemi, bir bakıma, muhafazakâr seçmenin yeniden ihya edilmesini talep ettiği değerlere tekabül etmekte ancak somut uygulamalar bu beklentiyi gerçeğe dönüştürecek bir ümit ışığı vermemektedir.

Yatay mimari meselesiyle ilgili ikinci önemli bir konu; bu yapılaşma biçiminin genel manada ve hükümetin yasal düzenlemeleri bağlamında tercihe şayan olup olmadığıdır. Bu konuda Cansever'in yatay yapı anlayışı takip edilecek olursa, yani 1-2-3 katlı bahçeli müstakil evlerden oluşan bir yapılaşma fikri, mevcut şartlarda hayata geçirilmesi zor ancak başarılıabildiği taktirde alkış hak eden bir iş olacaktır. Zira bu tür bir yapılanma için kentler arasında nüfus ve gelişmişlik yönünden az çok denge bulunması, çok yüksek olmayan kentleşme ve göç hızları olması, bol mik-

tarda kamuya ait konut üretilebilecek arazi bulunması, yine piyasadan ucuza temin edilebilecek konut yapımına uygun arazi bulunması, piyasadan herkesin temin edebileceği uzun dönemli kredilere erişimin olması, kredi alanların geri ödemelerini rahatlıkla yapacakları istihdam ve gelir güvencelerinin bulunması; ev yapılacak bol ve ucuz arazilerin ise yeşil alan, tarım arazisi, sulak alan, mera, zeytinlik, orman gibi doğal alanlar olmaması gerekecektir. Bu şartların sağlandığı her yerde yatay mimarinin uygulanması mümkündür. Nitekim Cansever, mevcut şehirleşmiş yerlerde bunun mümkün olmadığını gördüğü için, yapılaşmamış yeni yerlerde bu tür projelerin uygulanabileceğinden bahsetmiştir. Cansever'in hesaplamasına göre, Türkiye coğrafyası yatay mimarinin uygulanması için fevkalade yeterlidir (Ayvazoğlu, 2019, s. 98; Düzenli, Arlı ve Keskin, 2018, s. 53). Ancak bunun gerçekleşmesi ancak bir paradigma değişimi ile olacaktır. Bu paradigma değişimi ise şehrin bir rant aracı olmaktan çıkarılması; temel bir insan hakkı olan barınma ihtiyacının, devlet gözetiminde kaliteli biçimde tatmin edilmesi ile olacaktır (Can ve Doğan, 2019, s. 43). Denetim ve gözetimin bütünüyle piyasa mekanizması üzerinden sürdürüleceği bir sistem, özlemi duyulan kent yaşamıyla ilgili değerlerin kazanılmasına imkân sağlamayacaktır.

Nitekim, yatay mimarinin mümkün kılınması adına yapılan mevzuat düzenlemelerine bakılacak olursa, ilgili yönetmelikte bina yapılabilecek alanın yüzde 40'tan yüzde 60'a çıkarılması; kat sayısının düşürülmesinden kaynaklanan yatırımcı zararını, belli ölçüde telafi etmeye yönelik olsa da örneğin 20 kat yerine 7 kat yapan bir yatırımcıyı tatmin etmeyecektir. Proje sahipleri bu kez daire başına artan arsa payı maliyetlerini müşterilerine yansıtarak serbest karlarını sürdürecektir. Ayrıca arsanın yüzde 40'ı yerine yüzde 60'ın kullanılması, binanın çevresinde daha az yeşil alan, toprak, dinlenme yeri, oyun alanı kalması anlamına gelecektir. Sonuç itibarıyla, bu tür bir yapılanmanın kat yüksekliğini sınırlama amacına yönelik olduğu kabul edilse bile toprakla daha çok buluştuğumuzu veya daha fazla komşuluk etme şansına sahip olduğumuzu iddia etme imkânı olmayacaktır. İstanbul gibi konut açığının olduğu bir şehirde, yatırımcılar sürekli olarak bina yapılabilecek yeni arazilerin peşinde olacaklar, giderek şehrin uç kısımlarında olan orman arazisi, tarım arazisi gibi yerlere ilgi gösterecekler ve bu ilgilerini de azalan kat yükseklikleri nedeniyle, bir parsel üzerinde daha az konut üretilmesiyle ilişkilendireceklerdir. Dolayısıyla yüzde 40 yerine yüzde 60 inşaat izni veren düzenleme, Cansever'in bahsettiği 1-2 kattan müteşekkil, müstakil yaşam biçimine izin vermeyeceği gibi mevcut piyasa şartlarında artması muhtemel konut fiyatları için de bir gerekçe üretecektir.

Son olarak, yatay mimari söylemi, mevcut düzenleme biçiminin yetersizliğine dair eleştirilere rağmen, kendine özgü bir içerikle niçin sürdürülmektedir? Bunu tek bir nedene indirgemek elbette mümkün değildir. Ancak özellikle İstanbul'un, Osmanlı mirasından bakiye olan ve kentin kimliğini oluşturan özgün silüetinin; gökdelenlerle ve cam yüzeyli yüksek modern binalarla gölgede bırakılmasından doğan rahatsızlığın önemli bir neden olduğu düşünülebilir. Nitekim, iktidarın yatay mimari çıkışı, kamuoyuna geçmiş hatalardan ders çıkarıldığı ve bunların tekrar edilmeyeceği mesajını vermekte; iktidarla eleştirilen inşaat projeleri arasına mesafe koymaktadır. Yatay mimari söyleminin yurttaşlar tarafından nasıl algılandığını elbette zaman gösterecektir. Son tahlilde siyaset teklif etmekte, vatandaş takdir etmektedir.

Etik Komite Onayı: Çalışmada etik kurul izin belgesi gerektirecek bir alan araştırması bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- D.B., M.K.; Veri Toplama- M.K., D.B.; Veri Analizi/Yorumlama- D.B.; Yazı Taslağı- D.B., M.K.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- D.B.; Son Onay ve Sorumluluk- D.B.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: There is no field research in the study that requires ethics committee permission.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- D.B., M.K.; Data Acquisition- M.K., D.B.; Data Analysis/Interpretation- D.B.; Drafting Manuscript- D.B., M.K.; Critical Revision of Manuscript- D.B.; Son Final Approval and Accountability- D.B.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- AK Parti 31 Mart 2019 Mahalli İdareler Genel Seçimleri Manifestosu. (2019). Erişim adresi: https://www.akparti.org.tr/media/279203/manifesto_28ocak2019_17-29.pdf
- Akın, S. (2017, 21 Kasım). Dikey mi yatay mı? Yoksa müstakil mi? *Milliyet*. Erişim adresi: <https://www.yenisoz.com.tr/yazarlar/dikey-mi-yatay-mi-yoksa-mustakil-mi/>
- Akıncı, M. (2018, 8 Kasım). Yatay değil, dikey mimari olması lazım! *Express Vatan*. Erişim adresi: <http://expressvatan.com/yazarlar/mahmut-akinci/kayimdan-baskan-olur-mu/318/>
- Artık çok geç: Davutoğlu, Erdoğan'ı 'küstüren' kuleler için 'şehre ihanet' dedi. (2016, 9 Nisan). *Diken*. Erişim adresi: <https://www.diken.com.tr/artik-cok-gec-davutoglu-erdoganin-kustugu-169-kulelerine-yuklendi-sehre-ihanet/>
- Atay, D. (2018, 25 Temmuz). Mimarlıkta dikey ve yatay büyüme. Erişim adresi: <https://manifold.press/mimarlikta-dikey-ve-yatay-buyume>
- Ayvazoglu, B. (2019). *Dünyayı güzelleştirmek, Turgut Cansever'le konuşmalar*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Bakan Kurum müjdeleri sıraladı. (2019, 19 Mart). *Hürriyet*. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/bakan-kurum-mujdeleri-siraladi-41154766>
- Bauer, C. (2020). *Modern housing*. Baston: University of Minnesota Press.
- Boğazlıyan, E. (2017, 17 Kasım). Halic kıyısında kat sınırı 4'ten 10'a çıkarıldı. *Habertürk*. Erişim adresi: <https://www.haberturk.com/halic-kiyisinda-kat-siniri-4ten-10a-cikarildi-1717200>
- Can, A. ve Doğan, M. (2019). *Bir şehir kurmak, Turgut Cansever'le konuşmalar*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Cansever, T. (2002). Mevcut yapı stoku felaketimiz olacak. *Üstatlar konuşuyor* (s. 120–139). İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Cansever, T. (2010). *Osmanlı şehri*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Cansever, T. (2014). *Kubbeyi yere koymamak*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Cansever, T. (2016). *İslam'da şehir ve mimari*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Coğrafi Bilgi Sistemleri İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. (2020, 20 Şubat). *Resmî Gazete* (Sayı: 31045). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/02/20200220-1.htm>
- Corbusier, L. (1999). *Bir mimarlığa doğru* (S. Merzi, Çev.). İstanbul: YKY.
- Cumhurbaşkanı Erdoğan: Dikey mimari yok, yatay mimari. (2018, 8 Kasım). *Dünya*. Erişim adresi: <https://www.dunya.com/gundem/cumhurbaskani-erdogan-dikey-mimari-yok-yatay-mimari-haberi-431879>
- Cumhurbaşkanı Erdoğan: Maalesef site kültürü ülkemize egemen olmaya başladı. (2020, 2 Ocak). *Hürriyet*. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-cumhurbaskani-erdogandan-onemli-aciklamalar-41410801>
- Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan yatay mimari vurgusu. (2021, 9 Nisan). *Hürriyet*. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-cumhurbaskani-erdogandan-yatay-mimari-vurgusu-41784259>

- Çetiner, H. (2019). Gelecek İstanbul Hareketi 16:9 kuleleri önünde kuruldu. *İstanbul Times*. Erişim adresi: <https://www.istanbultimes.com.tr/zeytinburnu/gelecek-istanbul-hareketi-169-kuleleri-onunde-kuruldu-h43760.html>
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2020). Kartal ilçesi Orhantepe mahallesinde yerinde dönüşüm projesi kapsamında yenilenen konutlar vatandaşlarımıza teslim edilmeye başlandı. Erişim adresi: <https://istanbulakdm.csb.gov.tr/kartal-ilcesi-orhantepe-mahallesinde-yerinde-donusum-projesi-hakkinda-haber-253958>
- Düzenli, H. İ. (2016). *Ufki şehir, Turgut Cansever'in izinde*. İstanbul: Klasik
- Düzenli, H. İ., Arlı, A. ve Keskin, S. (2018). Mehmet Öğün'le Turgut Cansever'in mimarlık dünyası üzerine söyleşi. *Şehir ve Toplum Dergisi*, "Turgut Cansever Özel Sayısı", Aralık.
- Erbil, Ö. (2018, 19 Ocak). 16/9 Tıraştan kurtuldu... Silueti bozan kuleler yasallaştı. *Hürriyet*. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/16-9-tirastan-kurtuldu-silueti-bozan-kuleler-yasallasti-40714741>
- Erdoğan: Dikey mimari bizim için intihardır. (2021, 25 Ocak). *Duvar*. Erişim adresi: <https://www.gazeteduvar.com.tr/erdogan-dikey-mimari-bizim-icin-intihardir-haber-1511376>
- Erdoğan'dan 'itiraf': 100 kat bina yapmak sizi medeni yapmıyor, bu tuzağa düştük. (2017, 21 Ekim). *Diken*. Erişim adresi: <https://www.diken.com.tr/erdogandan-itiraf-100-kat-bina-yapmak-sizi-medeni-yapmiyor-bu-tuzaga-dustuk/>
- Erzurum'da dikey değil, yatay mimari tercih edilmeli! (2021, 5 Şubat). *Emlak Kulisi*. Erişim adresi: <https://emlakkulisi.com/erzurumda-dikey-degil-yatay-mimari-tercih-edilmeli/663531>
- Falakaoglu, B. (2017). Yatay mimari dikey rant. *Evrensel*. Erişim Adresi: <https://www.evrensel.net/yazi/78392/yatay-mimari-dikey-rant> Erişim Tarihi: 27.02.2022
- Fishman, R. (2016). *Yirminci yüzyılda kent ütopyaları* (D. Toprak, Çev.). İstanbul: Daimon.
- Güllüce açıkladı; yeni slogan 'yatay yapılanma'. (2014, 14 Şubat). *Yapı*. Erişim adresi: http://www.yapi.com.tr/haberler/gulluce-acikladi-yeni-slogan-yatay-yapilanma_117052.html
- Howard, E. (2019). *Yarının bahçe kentleri* (A. Volkan, Çev.). İstanbul: Daimon.
- İçişleri Bakanlığı. (2013). 4. Yerel Yönetimler Sempozyumu Basın Açıklaması. Erişim adresi: <https://www.icisleri.gov.tr/4-yerel-yonetimler-sempozyumu-30-03-2013>
- İlgün, S. (2019, 9 Kasım). Cihan Uzunçarşılı Baysal: AKP kendi ideolojik mekanlarını inşa ediyor. *Evrensel*. Erişim adresi: <https://www.evrensel.net/haber/373178/cihan-uzuncarsili-baysal-akp-kendi-ideolojik-mekanlarini-insa-ediyor>
- İnşaat firmaları yeni döneme başlıyor! Kriterler değişti! (2020, 4 Haziran). *Emlak Kulisi*. Erişim adresi: <https://emlakkulisi.com/insaat-firmalari-yeni-doneme-basliyor-kriterler-degisti/639478>
- İstanbul'a ihanet ettik, bundan ben de sorumluyum. (2017, 21 Ekim). *Sözcü*. Erişim adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/erdogan-istanbulda-26-2058213/>
- İzmir'de yatay mimari dönemi! Başkan Erdoğan'dan önemli açıklamalar. (2021, 22 Şubat). *Sabah*. Erişim adresi: <https://www.sabah.com.tr/gundem/2021/02/22/son-dakika-haberi-baskan-erdogan-izmirde-deprem-konutlarinin-temelinin-atilmasi-torende-konusuyor>
- Keyman, E. F. ve Koyuncu Lorasdağlı, B. (2010). *Kentler Anadolu'nun dönüşümü ve Türkiye'nin geleceği*. İstanbul: Doğan Kitap
- Küçükali, H. (2018, 8 Kasım). Yatay mimari mi, dikey mimari bi? [Blog yazısı]. Tahtapod. Erişim adresi: <https://www.tahtapod.com/blog/yatay-mimari-mi-dikey-mimari-mi>
- L'Heuillet, Helen. (2016). *Komşuluk* (A. Beyaz, Çev.). İstanbul: YKY.
- Mola, A. O. (2019, 19 Şubat). Yatay-dikey mimari tartışması ve tarım. *Yaşam için gıda*. Erişim adresi: <https://www.yasamicingida.com/yazarlar/ali-osman-mola/yatay-dikey-mimari-tartismasi-ve-tarim/>
- Ökten, S. (2019). *Aslında bir sanat var: Sanat, birey ve toplum üzerine*. İstanbul: Tuti Kitap.
- Planlı Alanlar İmar Yönetmeliği. (2017, 3 Temmuz). *Resmî Gazete* (Sayı: 30113). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/07/20170703-8.htm>
- Planlı Alanlar İmar Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik (2019, 25 Temmuz) *Resmî Gazete* (Sayı: 30842). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/07/20190725-1.htm>
- Savaş, B. (2021, 12 Şubat). Kentsel dönüşüm hız kesmeden devam ediyor! *Sabah*. Erişim adresi: <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2021/02/12/kentsel-donusum-hiz-kesmeden-devam-ediyor>

- Simmel, G. (1970). The metropolis and mental life. A. N. Cousins & H. Nagpaul (Eds.), *Urban man and society* (pp. 37-45). Newyork: Alfred S Knopf Inc.
- Şahin, İ. (2021, 10 Ocak). İstanbul'un boyu uzayacak: Avrupa'nın en yüksek binası inşa ediliyor. *Sözcü*. Erişim adres: <https://www.sozcu.com.tr/2021/emlak/istanbulun-boyu-uzayacak-avrupanin-en-yukse-kinasi-insa-ediliyor-6205318/>
- Şentürk, M. (2018). Piyasa yerine değerleri merkeze almak: Marka kentlerden güzel şehirlere. *Şehir ve Toplum Dergisi*, "Turgut Cansever Özel Sayısı", Aralık.
- TOKİ. (2019, 25 Kasım). Çanakkale'de mahalle kültürü. Erişim adresi: <https://www.toki.gov.tr/haber/canakkalede-mahalle-kulturu>
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB). (2019). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*. Erişim adresi: <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf>
- Varol, M. ve Aşan, C. (2019, 15 Şubat). Çevre ve Şehircilik Bakanı Kurum: Bundan sonra 4-5 katı geçmeyecek imarlar yapılacak. *Anadolu Ajansı*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/politika/cevre-ve-sehircilik-bakani-kurum-bundan-sonra-4-5-kati-gecmeyecek-imarlar-yapilacak/1394115>
- Yatay mimari için ilk adım Beyoğlu'nda atıldı! (2019, 6 Mart). *Emlak Kulisi*. Erişim adresi: <https://emlakkulisi.com/yatay-mimari-icin-ilk-adim-beyoglunda-atildi/600346>
- Yatay mimari ne demektir? Yatay mimari evleri nasıl olur? (2019, 16 Aralık). *Gürses Gazetesi*. Erişim adresi: <https://www.gursesgazetesi.com/yasam/yatay-mimari-ne-demektir-yatay-mimari-evleri-nasil-olur-h25317.html>
- Yılmaz, S. (2015, 27 Aralık). Şehirlerde yatay yapılaşmaya dönmeliyiz. *Habertürk*. Erişim adresi: <https://www.haberturk.com/yazarlar/serpil-yilmaz-2155/1172812-sehirlerde-yatay-yapilasmaya-donmeliyiz>
- 16/9 = Yıkım. (2013, 25 Mayıs). *Hürriyet*. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/16-9-yikim-23363771>

